

Віра Володимирівна Лопатська,

практичний психолог
Тернопільської спеціалізованої школи I-III ст. № 29
з поглибленим вивченням іноземних мов
Тернопільської міської ради Тернопільської області,
м. Тернопіль, Україна

УДК 373.5.091:613.955

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В статье рассматривается проблема общения и коммуникативной компетентности одаренных старшеклассников. Главное внимание обращается на показатели уровня умения слушать, уровня негативной коммуникативной установки, толерантности, уровня коммуникативных и организаторских способностей. На основе анализа полученных результатов сформулированы рекомендации для учителей и родителей.

Ключевые слова: одаренность, коммуникативная компетентность, социальная компетентность, познавательные процессы, толерантность, коммуникативная установка, коммуникативные и организаторские способности.

This paper addresses the problem of communication and communicative competence of gifted high school students. The main attention is paid to the performance level of listening, the level of negative communication settings, tolerance, communication and the level of organizational skills. Basing on the results of analysis, we formulated recommendations for teachers and parents.

Keywords: talent, communicative competence, social competence, cognitive processes, tolerance, communicative setting, communicative and organizational skills, early adolescence.

В умовах розвитку сучасного суспільства, коли від інтелектуального та фізичного стану людини залежить майбутнє нашої країни, особливо важливим є завдання розвитку обдарованості у школярів.

Дослідницький інтерес до дитячої обдарованості в зарубіжній практиці упродовж XX ст. відрізнявся стабільністю; що стосується вітчизняної педагогіки і психології, то у нас він має хвилеподібний характер. Досягнутий в науці на рубежі XIX–XX ст. підйом в цій області (Г. І. Россолімо, В. М. Екземплярський та ін.) змінювався запереченням і практично повним забуттям названої проблематики. Нині вона переживає своєрідний «ренесанс».

Важливу роль у формуванні сучасних педагогічних та психологічних підходів до розв'язання завдання виховання і навчання обдарованих дітей зіграли дослідження в галузі теорії загальної педагогіки (Ю. З. Гільбух, Н. Є. Мажар, А. І. Савенков, В. Н. Харькін та ін.), порівняльної педагогіки (М. В. Кларін, З. А. Малькова, Н. Д. Нікандров,

Е. Г. Тіщенко та ін.), педагогічної психології (Д. Б. Богоявленська, А. А. Вербицький, Л. А. Венгер, К. М. Гуревич, В. Н. Дружинін, І. В. Дубровіна, А. М. Матюшкін, В. С. Мухіна, Т. А. Ратанова, В. І. Панов, В. А. Петровський, М. М. Подд'яков, В. І. Слободчиков, М. А. Холодна, В. Е. Чудновський, Н. І. Чуприкова та ін.).

Однак недостатнє науково-методичне забезпечення вирішення проблеми розвитку дитячої обдарованості призводить до того, що існує низка суперечностей між зміненими умовами розвитку дитини та її особистісного формування і готовністю педагогів працювати в цих умовах.

Упродовж життя людина, як істота соціальна, стикається з потребою бути серед людей, взаємодіяти з ними, тобто, входити в систему міжособистісних відносин. Для цього їй необхідно оволодіти навичками комунікативної компетентності, яка формується у процесі засвоєння дитиною систем спілкування та через включення у суспільну діяльність [2].

Дитяча обдарованість має складний міждисциплінарний характер. Як правило, дитяча обдарованість проявляється через соціально-комунікативні функції. Тому ми обрали цей напрям досліджень для нашої роботи.

Комунікативна компетентність є складним і різностороннім явищем. Вона інтерпретується як здатність людини встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, орієнтуватись у соціальних ситуаціях, здібність правильно визначати особистісні особливості та емоційні стани інших людей. До її складу належить певна сукупність знань та умінь, що забезпечують ефективний перебіг комунікативного процесу. Комунікативна компетентність розглядається як ступінь задовільного оволодіння певними нормами спілкування, поведінки, як результат навчіння, засвоєння соціально-психологічних еталонів, стандартів, стереотипів поведінки, оволодіння «технікою» спілкування [8].

До проблеми спілкування та комунікативної компетентності неодноразово звертались зарубіжні та вітчизняні психологи з середини ХХ ст. (Д. Каті, Л. Лі, Г. Лассвель, М. Андерсон, Р. Пільконіс, Б. Д. Парігін, Б. Ф. Ломов, Н. Л. Коломинський, Є. А. Клімов, Б. Г. Ананьєв, І. С. Каган, І. С. Кон, Г. М. Андрєєва та інші) [1; 4; 5; 7].

Жуков Ю. М., Петровська Л. А., Растяніков П. В. виокремлюють такі складові комунікативної компетентності: 1) орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, що заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда; 2) спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища; 3) адекватна орієнтація людини у ситуації, в собі, власному психологічному потенціалі та потенціалі партнера; 4) готовність і вміння налагоджувати контакт з людьми; 5) внутрішні засоби регуляції комунікативних дій; 6) знання, вміння і навички конструктивного спілкування; 7) внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [4].

Тобто комунікативна компетентність постає як структурний феномен, що містить складові цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, вміння та навички [11].

В. Я. Ляудіс, А. М. Матюшкіна, А. Я. Пономарьова зазначають роль пізнавальних процесів у структурі комунікативної компетентності, насамперед, мислення – здатність аналізувати вчинки, бачити мотиви, що спонукають до них. Умовою успішного спілкування людини з іншими людьми вважають соціально-психологічну перцепцію, яка охоплює ідентифікацію, емпатію, соціальну рефлексію [1].

Таким чином, можна стверджувати, що комунікативна компетентність охоплює не лише особистісні властивості індивіда, але й певним чином організовані пізнавальні процеси та емоційну сферу.

Структура компетентності у спілкуванні спеціально аналізується у працях С. В. Петрушина. На його

думку, до складу компетентності необхідно зарахувати когнітивні (орієнтованість, психологічні знання і перцептивні здібності), виконавські (уміння і навички) і емоційні (соціальні установки, досвід, система ставлень особистості) компоненти.

Розвиток пізнавального (когнітивного) компонента передбачає поглиблення самопізнання та пізнання партнерів по спілкуванню, а також необхідні знання у сфері спілкування у різноманітності його форм і ситуацій.

Необхідно зазначити, що подібним чином інтерпретують цей компонент і інші автори. Так, Ю. М. Жуков розглядає пізнавальний компонент як орієнтувальну частину компетентності у спілкуванні та розрізняє у ньому інтерпретацію комунікативної ситуації та перцептивну складову [4]. Ю. М. Ємельянов називає його соціальним інтелектом, розглядаючи його як стійку здатність розуміти себе, а також інших людей, їхні стосунки та прогнозувати міжособистісні події.

Поведінковий компонент, як вважає С. В. Петрушин, полягає в умінні ефективно використовувати різноманітні засоби спілкування. При цьому він базується на визначенні цього компонента у концепції Ю. М. Ємельянова та інших авторів, який зараховує до його змісту вільне володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки.

До більш важливих складових емоційного компонента він зараховує досвід різноманітного спілкування, позитивне самоставлення та налаштованість на партнера по спілкуванню. Зауважимо, на думку Б. Ф. Ломова, емоційний компонент є більш важливою та складною складовою комунікативної компетентності [9].

Вітчизняний психолог Л. С. Виготський ще у 20-х роках ХХ ст. зазначав, що у психології юнацького віку значно більше загальних теорій, ніж чітко встановлених фактів. Це зауваження справедливе і сьогодні.

Психологія спілкування в юнацькому віці базується на основі суперечливого переплетення двох потреб: усамітнення (приватизації) та афіліації, тобто, потреби в приналежності, долучення до певної групи. Однією з головних тенденцій юнацького віку є переорієнтація спілкування з батьками, вчителями, старшими на ровесників [5].

Для експериментального вивчення комунікативної компетентності використовувались наступні параметри: рівень уміння слухати; рівень негативної комунікативної установки; рівень комунікативної толерантності; рівень комунікативних і організаторських здібностей.

Досліджуючи перший параметр за допомогою тесту оцінки комунікативних умінь (за редакцією А. А. Кареліна [10]), ми орієнтувалися на думку про те, що особливе значення для комунікативної компетентності має вміння поставити себе на місце іншого. Вміння слухати та емоційна емпатія допомагають проникнути у переживання іншої людини.

Діагностика комунікативної установки здійснювалась за допомогою методики В. В. Бойко [10].

Негативну комунікативну установку неможливо приховати. Цей стан призводить до стресу чи нервових зривів. Тому рання діагностика цього явища надзвичайно важлива для гармонійного розвитку особистості, зокрема і компетентності у спілкуванні.

Діагностика рівня комунікативної толерантності проводилась за допомогою методики В. В. Бойко [10]. Це забезпечило можливість оцінити тенденції відношення старшокласників до людей в цілому, тенденції, зумовлені життєвим досвідом, установками, властивостями характеру, моральними принципами, станом психічного здоров'я.

На завершальному етапі наших дослідження здійснювалась діагностика комунікативних і організаторських здібностей за допомогою методики КОЗ-2 [10]. Ця методика визначає здібності особистості чітко та швидко встановлювати ділові та товариські контакти з людьми, прагнення розширювати контакти, участь у групових заходах, вміння впливати на людей, прагнення проявляти ініціативу тощо.

Для підбору вікової категорії для дослідження ми керувались наступним підставами. Сенситивним періодом для розвитку особистісного спілкування є підлітковий вік, упродовж якого розширюється коло соціальних зв'язків і відносин, формується комунікативна компетентність. Саме у підлітковому віці закладаються основні риси зрілої особистості та відбувається переорієнтація з переважаючого спілкування з дорослими на комунікацію з однолітками. Зважаючи на те, що у такому віці вище перераховані риси починають формуватись, дослідити їх сформованість та провести необхідну корекцію можна у старшому шкільному віці.

Дослідження проводилися у березні–квітні 2014 року. У ньому брали участь старшокласники, які навчаються у Тернопільському спеціалізованому навчальному закладі I-III ст. № 29 з поглибленим вивченням іноземних мов. На базі цієї вікової групи було сформовано експериментальну групу. Кількість випробовуваних – 63 старшокласники, серед них 27 дівчат і 36 хлопців.

Розглянемо результати дослідження. Як засвідчив аналіз дослідження за методикою А. А. Кареліна, погано розвинені вміння встановлювати дружню атмосферу та зрозуміти проблеми співрозмовника наявні у 24 % обстежуваних, це становить майже чверть опитаних. З ними необхідно проводити значну роботу для набуття навичок слухання та комунікації.

Хороші і дуже хороші комунікативні уміння властиві 76 % опитаних (43 % і 33 % відповідно). Але наявні також певні недоліки, зокрема критична оцінка висловлювань, поспішні висновки, надмірна увага до манер співрозмовника, пошук прихованого смислу у сказаному, схильність до монологу.

Проаналізувавши отримані результати, ми виявили, що опитані старшокласники є хорошими слухачами. Високого та низького рівня розвитку вміння слухати не було виявлено.

Наявність вираженої негативної комунікативної

установки (В. В. Бойко) несприятливо впливає на самопочуття людини. Проблеми проявляться, навіть, якщо старанно маскувати власний негативний настрій стосовно інших.

Завуальована жорстокість у стосунках з людьми яскраво виражена у більшості учнів (72 %), а половина (54 %) старшокласників не приховує негативні оцінки та переживання. Висновки у них різкі, однозначні і зроблені, можливо, назавжди. Поряд з цим, 56 % опитаних виявляють обґрунтований негативізм у судженнях про людей, що виражається в об'єктивно зумовлених негативних висновках про деякі типи людей і окремі сторони взаємодії. Можна припустити, що причиною великого рівня жорстокості та негативізму є переважання хлопців у експериментальній вибірці.

Схильність робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів в області взаємовідносин з партнерами, а також у спостереженні за соціальною дійсністю та негативний особистий досвід спілкування з оточуючими виявились у 63 % і у 50 % опитаних відповідно. Ці компоненти свідчать про те, як старшокласникам пощастило у житті на ближче знайомих і партнерів за сумісною діяльністю.

Підведемо підсумки: негативна комунікативна установка притаманна 58 % обстежуваних старшокласників.

Комунікативна толерантність (за В. В. Бойко) фіксується у ставленні особистості до конкретної людини, виявляється у відношенні до збірних типів особистостей (наприклад, до представників певної нації). Певна енергія емоцій виражається у взаємодії з конкретними людськими типами.

Як дізнатись, як старшокласники здатні проявляти терпимість до інших? Про це свідчать поведінкові ознаки і настрої.

Невміння або небажання розуміти чи приймати індивідуальність інших людей властиве 40–47 % старшокласників. Оцінюючи поведінку, образ думок чи окремі характеристики, близько 31 % старшокласників розглядають в якості еталону самого себе. 40–47 % старшокласників категоричні та консервативні в оцінках людей. Близько половини опитаних старшокласників вміє приховувати чи згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними якостями людей, а інша половина виявляє нетерпимість.

Схильність переробляти та перевиховувати партнера по спілкуванню властива 33 % старшокласників. По суті це є непосильною задачею змінити певну підструктуру особистості, оновити, підпорядкувати чи замінити її елементи. 40 % старшокласників бажають зробити партнера по спілкуванню зручним для себе. Вони прагнуть регламентувати його вчинки чи досягти схожості з власними, наполягають на прийнятті їхньої точки зору тощо.

Якщо людина не вміє вибачати іншому помилки, необережність, то це означає, що її свідомість «застрягає» на відмінностях міжособистісних підструктур. Це є джерелом взаємних образ, надаванням особливого неприємного змісту його вчинкам і словам. Така тенден-

ція властива близько 31 % опитаних старшокласників.

Серед наших опитаних третина виявила схильність до нетерпимості до фізичного чи психічного дискомфорту партнера. Погано пристосовуються до характерів, звичок, установок інших близько 35 % опитаних.

Рівень комунікативної нетерпимості опитаних нами старшокласників становить 37 %. Зрозуміло, що отримані результати забезпечують можливість помітити основні тенденції, властиві взаєностосункам обстежуваних з партнерами. У безпосередньому, живому спілкуванні особистість проявляється яскравіше та різноманітніше.

Для виявлення комунікативних і організаторських здібностей обстежуваним 10-класникам була запропонована методика КОЗ-2.

Отримані результати проілюстровані на рисунку 1.

Рис. 1. Результати проведення методики КОЗ-2

72 % опитуваних можна охарактеризувати осіб, які мають низький або середній рівень прояву комунікативних і організаторських здібностей. Вони прагнуть до встановлення контактів, але відчувають певні труднощі у цьому, погано орієнтуються у незнайомій ситуації. Разом з тим відстоюють свою точку зору, чітко планують власну діяльність.

Найвищі бали отримали 28 % обстежуваних. Вони не розгублюються в новій ситуації, швидко знаходять друзів, прагнуть до розширення кола друзів. Вони відчувають потребу у організаторській і комунікативній діяльності й активно прагнуть до неї.

На основі отриманих даних можна сформулювати деякі рекомендації для всіх дорослих, які оточують дитину та певним чином мають вплив на становлення її, як гармонійно розвиненої особистості, яка володіє навичками комунікативної компетентності.

Звернемось до проблеми зразків поведінки, які можуть як позитивно, так і негативно впливати на розвиток комунікативної компетентності. Дитині потрібно бачити позитивні зразки компетентного спілкування, тому необхідним є створення умов для їх

наслідування.

Вагомий негативний вплив на комунікативну компетентність справляє страх і низька самооцінка. Батькам і вчителям необхідно пам'ятати, що дитина, яка боїться їх, боїться, а іноді не вміє виразити себе у нових ідеях, не може вийти за межі, що блокують компетентне спілкування.

Великі вимоги до дитини призводять до страху не відповідати очікуванням оточуючих. Не будучи впевненою у комунікативних здібностях та вміннях, дитина боїться випробувати власні сили, ризикувати. Кожна спроба, що вимагатиме вияву комунікативних і організаторських здібностей, супроводжуватиметься синдромом тривожності та вини.

Таким чином, з розвитком комунікативної компетентності людина все більше набуває вміння вміло поводити себе з оточуючими, створюючи навколо себе атмосферу комфорту і можливості вільного вияву особистості.

Використані літературні джерела

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М.: Изд-во МГУ, 1988.
2. Булка Н. І. Креативність і соціальна компетентність / Н. І. Булка // Практична психологія та соціальна робота. – № 10. – 2001. – С. 46–49.
3. Життєва компетентність особистості: Наук.-метод. посібн. / За ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
4. Жуков Ю. М., Петровская Л. А., Растяников П. В. Диагностика и развитие компетентности в общении. – М., 1990.
5. Кон И. С. Психология старшеклассника: Пособ. для учителя. – М.: Просвещение, 1980.
6. Мельникова Н. М. Социально-психологическая компетентность старшеклассников в общении / Н. М. Мельникова. – М., 1992.
7. Социальная психология: Учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / А. Н. Сухов, А. А. Бодалев, В. Н. Казанцев и др.; Под ред. А. Н. Сухова, А. А. Деркача. – М.: Академия, 2001. – 600 с.
8. Петровская Л. А. Компетентность в общении / Л. А. Петровская. – М., 1989.
9. Познание и общение / Под ред. Б. Ф. Ломова и др. – М.: Наука, 1988. – 208 с.
10. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учеб. пособ. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – 672 с.
11. Феномен детской одаренности в теоретико-педагогическом осмыслении / В. А. Дмитренко, А. В. Кулемзина; Институт теории образования Томского государственного педагогического университета. – Вестник ТГПУ, 2005. – Вып. 2 (46). – (Серия: Педагогика).